

Területi Statisztika

Közzététel: 2020. január 17.

A tanulmány címe:

Az életszínvonal, a társadalmi-gazdasági struktúra három évtized alatti változása és az urbanizációs folyamat (megjelent: 1978)

Szerző:

Bartke István

<https://doi.org/10.15196/TS600105>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szjt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szjt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 60. évfolyam 1. számában megjelent, Bartke István által írt, Az életszínvonal, a társadalmi-gazdasági struktúra három évtized alatti változása és az urbanizációs folyamat (megjelent: 1978) c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Az életszínvonal, a társadalmi-gazdasági struktúra három évtized alatti változása és az urbanizációs folyamat*

Living standards, socio-economic structure changes in three decades and the urbanization process

Bartke, István

Területi Statisztika
28. évfolyam (1978)
6. szám 630–637. oldal

Kulcsszavak:

urbanizáció, társadalmi-gazdasági szerkezet, életszínvonal, nem termelő infrastruktúra, területi különbségek

Keywords:

urbanization, socio-economic structure, standard of living, non-productive infrastructure, territorial differences

A szerző azt vizsgálja, hogy 1949 és 1975 között milyen kapcsolat alakult ki és mennyiben felelt meg egymásnak a társadalmi-gazdasági szerkezet, az életszínvonal fejlődése, a nem termelő infrastruktúra fejlesztése és az urbanizációs folyamat között, továbbá azok mennyire feleltek meg egymásnak. A tanulmány az urbanizációs folyamattal együtt elemzi a gazdasági szerkezet 1949 és 1960 között átalakulását, az életkörülmények területi differenciáltságát az 1960-as évek elején, valamint a társadalmi-gazdasági szerkezet, az életkörülmények 1960 és 1975 között változását.

Unchanged reproduction of a study published on pages 630–637 of issue 6 in the 28th volume of our journal.

The author examines the relationship between the socio-economic structure, the development of the standard of living, the development of non-productive infrastructure and the urbanization process between 1949 and 1975, and their correlation. The study, together with the urbanization process, analyses the transformation of the economic structure between 1949 and 1960, the territorial differentiation of living conditions in the early 1960s, and the changes in the socio-economic structure and living conditions between 1960 and 1975.

* Előadás az MKT Statisztikai Szakosztálya Területi Statisztikai Szekciójának tudományos ülésén. Győr, 1978. október 5–6.

A gazdasági fejlődés folyamatában a társadalmi-gazdasági szerkezet átalakul. A változás egyik sajátos kísérő jelensége, térben megvalósuló, részben formai megnyilvánulása az urbanizáció, ami közvetíti is azon hatások egy részét, amelyeket a gazdasági és társadalmi struktúra átalakulása gyakorol az életkörülményekre. Az életszínvonal vagy általánosabban az életkörülmények területi különbségei egyrészt a térségenként eltérő társadalmi-gazdasági szerkezettel, mint tartalommal, másrészt a letelepülés módjával, mint formával függnek össze. A tartalom és forma között ez esetben is dialektikus kölcsönhatás van.

Az életkörülmények területi különbségeinek csökkentése az említett tartalmi és formai keretek figyelembevételével valósítható meg. Nem lehet feladat azon térbeli eltérések megszüntetése, amelyek az indokoltan különböző társadalmi-gazdasági szerkezetből, településformákból szükségszerűen adódnak. A különbségek csökkentése – az említett korlátokon belül – egyrészt a jövedelmi színvonal, másrészt a nem anyagi ágak (más közelítésben: a nem termelő infrastruktúra) fejlettségének térbeli közelítésével valósítható meg.

E tanulmány keretében azt vizsgáljuk, hogy az elmúlt körülbelül három évtized alatt, lényegében az I. ötéves tervidőszak kezdetétől, az említett tényezők között milyen kapcsolat alakult ki, mennyiben felelt meg egymásnak a társadalmi-gazdasági szerkezet, az életszínvonal fejlődése, a nem termelő infrastruktúra fejlesztése és az urbanizációs folyamat.

A gazdasági szerkezet átalakulása és az urbanizációs folyamat 1949 és 1960 között

Az 1950-es évtized gyors ütemű gazdasági fejlődése a társadalmi-gazdasági szerkezet gyors átalakulásával kölcsönhatásban realizálódott. A szocialista iparosítás alapvetően helyes célját az 1950-es évek első felében erőltetett ütemben akarták megközelíteni, ezért megbomlott az összhang a cél és a megvalósítás feltételei között, aminek egyik következménye volt – a számottevő eredmények mellett – az életszínvonal stagnálása és visszaesése az 1950-es évek közepén.

1949 és 1960 között az ipar nettó termelése több mint háromszorosra, az ipar és építőipar részesedése az aktív keresők számából országosan 21,3%-ról 33%-ra emelkedett. Minden megyében nőtt az ipar szerepe a gazdasági struktúrában, a már iparosodottabb és kitermelhető nyersanyagokkal rendelkező területeken az átlagosnál nagyobb mértékben. A társadalmi-gazdasági átalakulással párhuzamosan azonban nem következett be az életkörülmények indokolt mértékű javulása, mivel a népgazdasági eszközöket túlzott arányban az ipar fejlesztésére koncentrálták, ami az e célra történő beruházások hatékonyságát is rontotta.

1. táblázat

A főbb népgazdasági ágak részesedése az aktív keresők számából

Share of the main economic sectors in the number of active earners

Megye, főváros ^{a)}	Ipar, építőipar			Mezőgazdaság			Egyéb ágak		
	1949	1960	1975 ^{b)}	1949	1960	1975 ^{b)}	1949	1960	1975 ^{b)}
Szabolcs-Szatmár	9,2	14,0	28,1	78,7	68,5	41,0	12,1	17,5	30,9
Somogy	10,9	16,5	30,7	75,2	62,0	36,8	13,9	21,5	32,5
Pest	23,1	40,9	51,9	53,9	33,8	22,6	23,0	25,3	25,5
Hajdú-Bihar	11,9	19,2	35,4	70,0	55,5	30,8	18,1	25,3	33,8
Bács-Kiskun	9,6	15,7	31,9	77,3	66,6	43,1	13,1	17,7	25,0
Tolna	11,6	20,4	34,6	76,0	58,1	34,9	12,4	21,5	30,5
Békés	12,2	18,1	35,3	74,2	62,7	36,6	13,6	19,2	28,1
Szolnok	13,0	24,6	38,7	71,2	50,7	30,8	15,8	24,7	30,5
Csongrád	15,4	24,6	37,4	63,7	51,7	30,3	20,9	23,7	32,3
Zala	10,8	19,8	39,7	75,1	59,3	33,1	14,1	20,9	27,2
Heves	14,1	26,9	43,9	69,9	47,8	24,7	16,0	25,3	31,4
Baranya	17,7	31,1	41,2	61,7	43,5	24,8	20,6	25,4	34,0
Fejér	14,1	32,2	46,0	71,5	43,0	22,7	14,4	24,8	31,3
Vas	15,7	24,0	41,5	65,1	51,1	25,2	19,2	24,9	33,3
Nógrád	24,8	37,0	49,9	56,4	40,9	22,7	18,8	22,1	27,4
Veszprém	19,7	34,1	51,0	62,9	40,0	20,0	17,4	25,9	29,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	24,2	36,4	50,9	56,4	38,8	19,0	19,4	24,8	30,1
Győr-Sopron	22,2	36,4	50,5	57,2	38,3	22,0	20,6	25,3	27,5
Komárom	39,2	52,9	55,6	40,6	24,8	16,5	20,2	22,3	27,9
Budapest	43,2	55,5	47,3	1,7	1,5	1,2	55,1	43,0	51,5
Országos átlag	21,3	33,0	43,4	54,4	40,0	22,3	24,3	27,0	34,3

a) A megyék felsorolása az iparosodottság (a szocialista iparban foglalkoztatottak ezer lakosra jutó számával kifejezett) fokának növekvő sorrendje szerint történt.

b) Számított adatok.

1950 és 1954 között a népgazdasági beruházások közel 50%-át az iparra, 14%-át a mezőgazdaságra fordították. A többi népgazdasági ág, közöttük a közlekedés és a kereskedelem fejlesztésére jutó eszközök nagyságát és területi megosztását az előbbi arányok döntő mértékben meghatározták.

Az 1950-es évek második felében sor került a szemlélet és a gazdaságpolitikai gyakorlat torzulásainak felszámolására, ami elősegítette a korábban kialakult aránytalanságok mérséklését, a hosszú időszak kiegyensúlyozott gazdasági növekedésének, valamint életszínvonal politikájának az alapjait vetette meg.

Az 1950-es évtizedben a népesség nagyobb térségek közötti vándorlásának erősödése mellett felgyorsult a városba költözés folyamata is. A városok lakosszáma

1949 és 1960 között körülbelül 670 ezer fővel nőtt (természetes szaporodás és bevándorlás együtt). Különösen erőteljes volt Budapest népességkoncentrááló hatása. Az említett városi lakosság gyarapodásának mintegy harmada a fővárosra jutott. A vidéki városok közül különösen gyors volt a szocialista városok növekedése. A vidéki városok összes vándorlási nyereségéből (202 ezer fő) 30% (több mint 60 ezer fő) öt városra jutott (Dunaújváros, Komló, Ajka, Kazincbarcika, Oroszlány), úgyhogy az ebből adódó növekmény 1949. évi népességszámuknak több mint a kétszeresét jelentette.

A városfejlődés alaptényezője ebben az időszakban az iparosítás volt. Budapesten is az ipari fejlesztésre vezethető elsősorban vissza a lakosság nagyarányú bevándorlása. A vidéki városok közül a legnagyobb ütemben a jelentős ipari fejlesztésben részesülők növekedtek. Az erősen iparosodott városok népessége 1949 és 1960 között közel két és félszeresre, az ipari típusú megyeszékhelyeké pedig mintegy 40%-kal emelkedett. Ugyanakkor csökkent az iparral alig rendelkező mezővárosok lakossága (index: 93%) (Bartke–Tomcsányi 1964).

A tercier szektor, ezen belül a nem anyagi ágak fejlesztése követte az ipar területi növekedését és a lakosság térbeli mozgását. A települési infrastruktúra koncentráltan, elsősorban az új szocialista városokban, Budapesten és a gyors ütemben iparosított településeken fejlődött. Ebben az időszakban épült új csatorna például Ajka, Kazincbarcika, Komló, Dunaújváros és Oroszlány városokban.

Az 1940-es és 1950-es évek fordulóján – eltekintve a közlekedési hálózattól – Budapest és a mezőgazdasági jellegű vidéki területek infrastruktúraellátása között különösen nagy volt az eltérés. A vidéki városok általában közbülső helyet foglaltak el a viszonylag jól ellátott főváros és a rendkívül elmaradott mezőgazdasági települések között. Az 1950-es években több olyan programot hajtottak végre (például a faluvillamosítás), amelyek nyomán a falvak felemelkedése megkezdődött, ennek ellenére a fejlődés ellentmondásos volt. Az ellátás területi különbségei ebben az időszakban csak a kisebb fejlesztési eszközöket lekötő ágazatokban mérséklődtek, nem, vagy alig történt közeledés a fajlagosan több beruházást igénylő ágazatokban, például a közműellátás terén. A folyamat ellentmondásos jellegét az a körülmény is erősítette, hogy az infrastruktúrafejlesztés döntő hányadát azokra a városi településekre összpontosították, amelyek a népességvándorlás fő célpontjai voltak. Ezért a városok kategóriáján belül is konzerválódtak, egyes vonatkozásokban pedig elmentültek a különbségek.

Részletes számszerű bizonyításhoz a szükséges adatok ugyan nem állnak rendelkezésre, de az általános tendenciák alapján feltételezhető, hogy az 1950-es évtizedben – az időszak egy részét tekintve – a társadalmi-gazdasági szerkezet és az életkörülmények fejlődése között hiányzott az összhang. Az iparfejlesztés centrumaiba irányuló urbanizációs folyamat erős volt, a lakosság életkörülményei – a nem termelő infrastruktúra fejlesztése révén – e központokban számottevően javultak, ugyanakkor a többi települések ellátottsága alig javult, a különbségek növekedtek.

Az életkörülmények területi differenciáltságának fő vonásai az 1960-as évek elején

Az 1960-as évek elején a lakosság személyi jövedelmei két tényezővel mutattak szorosabb kapcsolatot. Az egyik az iparosodottság foka, a másik a települések városias jellege volt. Ez területi közelítésben úgy nyilvánult meg, hogy – a nevezett időpontban – jellemző összefüggést lehetett kimutatni a vizsgálat céljára valamilyen módon lehatárolt területi egységek iparosodottsági foka és népességük egy főre jutó átlagos havi jövedelme, továbbá – településkategóriák szerinti vizsgálat esetén – a jövedelem szintje és a főváros, a vidéki városok és a községek között. A kétirányú összefüggés egymást erősítő módon jutott kifejezésre, ha az egyes településkategóriákat gazdasági jelleg (iparosodottsági szint stb.) szerint megosztva vizsgálták.

Az 1960-as évek elején az egy főre jutó havi átlagos jövedelem Budapesten több mint 30%-kal meghaladta az országos átlagot, az ipari jellegű városok mutatója közel 14; a fokozottan városias településekre pedig több mint 5%-kal volt nagyobb a középértéknél (Távlati Tervezési Bizottság 1968). Ugyanakkor a gazdaságilag gyengén fejlett falusias településekben élő népesség jövedelmi színvonala mindössze az országos átlag 86%-át érte el. Ez azt is jelenti, hogy a településkategóriák közötti szélőértékeket tekintve a legalacsonyabb jövedelmi szintet a legmagasabb több mint 50%-kal meghaladta.

A személyi jövedelmek bemutatott területi különbségeit több, egymással részben összefüggő tényező okozta. Az 1960-as évek elején még jelentős területi különbségek voltak a lakosság foglalkoztatottsági színvonalában, amelyek településkategóriák között is megnyilvánultak. Budapesten, a nagyobb városokban az ipar dinamikus fejlődése és a tercier szektor révén a foglalkoztatási lehetőségek egyre bővültek, a kisebb városokban és a községi településekben korlátozott munkalehetőségek álltak a természetes szaporulat útján viszonylag gyorsan növekvő népesség rendelkezésére. Az egy keresőre jutó eltartottak száma a magasabb településkategóriákban – az előzők mellett – a kisebb családnagyság miatt is alacsonyabb volt. A személyi jövedelmek térben eltérő alakulását döntően befolyásolta a társadalmi-gazdasági (foglalkoztatási) szerkezet területi (településkategóriánkénti) differenciáltsága. Erre az időszakra esnek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejező évei, a nagyüzemi gazdálkodás kezdeti periódusa. A parasztság jövedelmi színvonala ekkor még – részben a korábbi évek agrárpolitikájának torzulásai, részben a mezőgazdasági termelőerők viszonylagos fejletlensége miatt – lényegesen alacsonyabb volt, mint az iparban, valamint a tercier szektorban foglalkoztatott munkásoké és alkalmazottaké. Más oldalról viszont ekkor még határozottabb volt a lakosság foglalkozási viszonyok alapján kialakult, településtípusok szerinti polarizációja. A nagyobb városok ipari és szolgáltató jellegével szemben a kisebb községek erőteljesen mezőgazdasági jellege a népesség foglalkozási szerkezetének jelentős területi differenciáltságát mutatta, és elősegítette, hogy a felsőbb településkategóriákban lényegesen magasabb átlagos jövedelmek alakuljanak ki.

Az intézményellátás a városok csoportján belül is rendkívül változatos képet mutatott. Az iparosodott városok voltak a legkedvezőbb helyzetben a nem termelő infrastruktúra fejlettsége szempontjából. A mezőgazdasági jellegű, ún. „mezővárosok” elmaradottsága az életkörülményekre gyakorolt közvetlen hatásokon túl a városi funkció ellátását is veszélyeztette. Ebben az időben hat városban (Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hatvan, Kalocsa, Nagykőrös, Nyíregyháza) nem volt közüzemi vízellátás és öt város nem rendelkezett sem szennyvíz-, sem pedig csapadékvíz-csatornával (Hajdúnánás, Hajdúszoboszló, Karcag, Törökszentmiklós, Túrkeve). Voltak olyan városaink, amelyek nem töltötték be az ellátó-szolgáltató funkció egy részét. Így például három város nem rendelkezett egészségügyi vonással (Hajdúszoboszló, Kísújszállás, Törökszentmiklós), mivel sem kórháza, sem rendelőintézete nem volt, amely a környező települések lakossága számára egészségügyi ellátást nyújthatott volna (Fórizs–Orlicsek 1963).

Az 1960-at követő időszak fejlődésének egyik jellemző vonása, hogy az említett hiányokat jelentős részben felszámolták. 1975-ben már az ország minden városa rendelkezett közműves vízellátással, csatornaművel, jóllehet az ellátottság foka továbbra is eléggé differenciált maradt. Minden városban kiépült az egészségügyi szakrendelés stb. A közelítés úgy valósult meg, hogy a városok száma 63-ról 83-ra emelkedett, és jelentős előrelépés történt a községek fejlesztésében is.

A társadalmi-gazdasági szerkezet, az életkörülmények változása és az urbanizációs folyamat 1960 és 1975 között

Az 1960-as évet követő másfél évtizedben folytatódott a népgazdasági ágak közötti arányoknak az 1940-es évek vége óta erőteljessé vált átalakulása. Ennek jellemző vonása volt, hogy az ágazati szerkezetben folyamatosan nőtt az ipar és csökkent a mezőgazdaság súlya, valamint emelkedett az ellátó-szolgáltató ágazatok részesedése. A folyamat 1960 után a társadalmi-anyagi feltételek által megalapozottabb formában, a termelés és szolgáltatás egészében arányos fejlődése mellett valósult meg. A népgazdaság ágazati arányainak átalakulása tükröződött a népesség foglalkoztatottsági szerkezetén is. 1960 és 1975 között az ipar és építőipar részaránya az aktív keresők számában országosan 33%-ról 43%-ra emelkedett, a mezőgazdaságé 40%-ról 22%-ra csökkent, az egyéb ágaké pedig 27%-ról 34%-ra nőtt. Az országoshoz hasonló irányú szerkezeti átalakulás zajlott le minden megyében, a helyi feltételeknek megfelelő mennyiségi viszonyok mellett.

A gazdaság gyors ütemű fejlődése, a szocialista iparosítás, valamint a munkaerő szakmai és területi mobilitása között kölcsönhatás jellegű összefüggés nyilvánult meg. 1960-as adatok alapján vizsgálva szoros korrelációs kapcsolat mutatható ki az ipar gazdasági struktúrában betöltött szerepe és a népesség vándormozgalma között. A lakosság migrációja az iparosítatlan területekről az iparosodottabbak felé irányult. A lakosság területi mobilitása talaján folyamatos közeledés valósult meg az ország

nagyobb területi egységeinek (megyék, körzetek) társadalmi-gazdasági, foglalkoztatottsági szerkezetét illetően. Ez alapját képezte annak, hogy az 1960-as évek elején a népesség személyi jövedelmeiben kimutatható – nagyobb térségek közötti – különbségek jelentősen mérséklődjenek, illetve lényegében a szakmasztruktúrától függően alakuljanak. 1975-re a nagyobb területi egységekre jellemző szerkezeti átalakulások lelassultak, ami jelzi, hogy ilyen viszonylatban a közelítés tartalékainak nagy részét kimerítették. Az ipar területi szerkezetét forradalmasító hatása jelentősen mérséklődött, helyét részben a tercier szektor vette át. Az 1975-re jellemző adatok alapján vizsgálva már nem mutatható ki kapcsolat az ipar gazdasági struktúrában betöltött szerepe és a népesség vándormozgalma között. A személyi jövedelmek területi kiegyenlítésére hatott továbbá az, hogy az 1960-as években helyreállították az arányokat a paraszti, valamint a munkás és alkalmazotti jövedelmek között.

A népesség átcsoportosulásának másik formája – a nagyobb térségek, országrészek közötti áramlás mellett – a faluból a városba költözés. Ez a folyamat, mint az urbanizáció egyik megnyilvánulása, alig érezhető hullámzással töretlen volt másfél évtizeden keresztül, és alapvetően e periódusban is meghatározta a nem anyagi ágak, illetve a nem termelő infrastruktúra területi fejlesztésének arányait. A városi lakosság abszolút számot és arányokat tekintve is jelentősen szaporodott a falusi népesség rovására. 1960 és 1975 között az ország összes népességéből a városi településekben élők aránya 40,5%-ról 50,2%-ra nőtt. A jelzett időszak alatt a városi lakosság száma körülbelül 1 millió fővel emelkedett. A foglalkoztatás és az ellátás, általánosabban az életkörülmények szempontjából kedvezőbb feltételekkel rendelkező városi településekben 1975-ben az ország lakosságának 20%-kal nagyobb hányada élt, mint 1960-ban. Ez közvetlenül mutatja – ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a városban kedvezőbbek az életkörülmények, mint falun – az urbanizáció hatását a lakosság életszínvonalának alakulására.

Az életkörülmények fogalmának összetettsége miatt az említett tézist csak néhány mennyiségi mutatóval kívánjuk igazolni, számításba véve azt, hogy az átfogó és minőségi értékelés nem oldható meg e keretek között. Elfogadva az általános értékelést, azt kívánjuk kimutatni, hogy a lakosság városba áramlása, a településforma felcserélése az érintett népesség életkörülményeire meghatározott befolyást gyakorolt. A hatás pozitív megítélését bizonyítja – a társadalom széles rétegei részéről –, hogy a városi élet vonzása nem, vagy alig csökkent a vizsgált évtizedek során, amit a városba költözés intenzitása szemléletesen igazol. Más kérdés azonban, hogy a terület- és településfejlesztési politika mennyiben segítette elő az előnyök indokolt vagy indokolatlan hangsúlyozását.

Az 1960-as évek elején az iparban foglalkoztatottak körülbelül 80%-ának munkahelye a városokban volt, ugyanakkor e dolgozók ennél jelentősen kisebb hányada, nem egészen 60%-a lakott e településekben. A foglalkoztatás lehetőségei elsősorban a városokban koncentráálódtak, a falvakban keletkező új és a mezőgazdaságban, kisebb részt a helyi iparban és szolgáltatásban le nem kötött munkaerő a városok

felé áramlott. A gazdasági fejlődéssel és strukturális átalakulással erősödő lakossági mobilitás nemcsak a nagyobb térségek közötti munkaerő- és népességáramlás feltételeit hozta létre, hanem következetesen és tartósan táplálta a városba áramlást is. A városban munkalehetőséghez jutó, de az infrastruktúra korlátai miatt letelepedni nem tudó munkaerő megtartotta falusi lakóhelyét, napi vagy hosszabb időközönként bonyolódó ingázás tartotta fenn a kapcsolatot a munkahellyel.

A városi településekben az 1960-as évek elején az ellátás mennyiségi és részben minőségi mutatói sokkal kedvezőbbek voltak, mint a falvakban. A száz lakásra jutó személyek száma országosan 360 volt, a városok átlagában pedig 352. A vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya országosan 29, a városokban 63% volt. Ugyanezek a mutatószámok a csatornaellátást illetően 22, illetve 49% a jelzett időpontban. Nem szorul külön számszerű bizonyításra, hogy az egészségügyi, oktatási, kulturális, kereskedelmi ellátás mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt kedvezőbb volt a városokban, mint a falvakban. Ez egyébként olyan különbség, amely hosszabb időtávon sem szüntethető meg a közép- és ennél magasabb fokú ellátás terén.

2. táblázat

A népesség lakás- és infrastrukturális ellátottsága

Housing and infrastructure facilities for the population

Megnevezés	Országosan			A városokban		
	1949 ^{a)}	1960 ^{a)}	1975 ^{b)}	1949 ^{a)}	1960	1975 ^{b)}
A népesség száma (1000 fő)	9204,8	9961,0	10572,1	3355,9	4031,8 ^{a)}	5325,6
A városi népesség aránya az összes népességből (%)	36,5	40,5	50,2	–	–	–
A száz lakásra jutó személyek száma	365	360	298	..	352 ^{b)}	304
A vízhálózatba bekapcsolt lakások	17	29 ^{b)}	42	..	63 ^{c)}	69
A csatornahálózatba aránya (%)	..	22 ^{d)}	28	..	49 ^{d)}	55

a) Év eleji adatok.

b) Év végi adatok.

c) 1963. évi adat, Budapesten a lakáson kívüli kifolyóval ellátott lakásokkal együtt.

d) 1963. évi adat.

Az infrastruktúra fejlesztésére rendelkezésre álló állami eszközök döntő hányadát a jelzett másfél évtizedben is területileg koncentráltan elsősorban a városokban és néhány kiemelt községi településben használták fel. E fejlesztési magatartás koncentrált fejlesztési stratégia alapján állott, gyors ütemben javította az életkörülményeket a kiemelten fejlesztett településekben és erősítette az utóbbiak vonzó hatását a területileg mobillá vált falusi népességre. Az eszközök térbeli koncentrációja és a lakosság városba áramlása zárt kört alkotott, egymást kölcsönösen feltételezte.

Az utóbbi másfél évtizedben felerősödő újszerű vonás azonban, hogy a gazdasági fejlődés és a társadalmi viszonyok kedvező alakulása az 1960-as években lehetővé tette a lakosság erőforrásainak nagyobb arányú bevonását a nem termelő infrastruk-

túra fejlesztésébe. Ennek jelentősége elsősorban a falvak és az e településekben élő népesség szempontjából domborodott ki, a már említett körülmény miatt, hogy a városok nem termelő infrastruktúrájának fejlesztésére koncentrálták az állami eszközöket. A lakosság erőforrásainak bevonása tette lehetővé az első hosszú távú lakásépítési program megvalósítását, 1961 és 1975 között körülbelül 1 millió lakás felépítését. Ugyancsak ez segítette elő, hogy a falusi infrastruktúra egyéb elemei is gyors ütemben fejlődjenek, jelentős közeledés valósuljon meg a falu és a város között.

1960 és 1975 között a lakás- és a közműellátás gyorsabb ütemben fejlődött a falusi, mint a városi településekben. Ennek eredménye, hogy 1975-ben a lakásellátottság mennyiségi mutatója a községek átlagában felülmúlta a városi átlagot. A száz lakásra jutó személyek száma, ami 1960-ban a városok átlagában kedvezőbb volt az országosnál, 1975-re országos szinten 298-ra javult, a városok átlagában pedig csak 304-et ért el. Az 1960-as évek eleje és 1975 között a vízhálózatba bekapcsolt lakások arányának városi mutatója 6%-kal javult, szemben az országos 13%-os értékkel. Hasonló típusú ütemkülönbség azonban nem tapasztalható a csatornaellátottságot tekintve. A csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya egyaránt 6%-kal emelkedett országos, városi és községi szinten.

A fejlődés vázolt irányainak értékelésénél figyelembe kell venni azt, hogy – jóllehet községi szinten a mennyiségi lakásellátottság mutatója jobb, mint országos, illetve városi átlagban – a lakásállomány minősége (kor, felszereltség stb.) lényegesen kedvezőbb a városokban, mint a községekben. Az életkörülmények szempontjából az ellátás minősége ugyancsak fontos tényező, és az ellátottság színvonala a mennyiségi és minőségi mutatók együttes értékelésével minősíthető. Említésre méltó körülmény továbbá az is, hogy a vízellátás átlagosnál gyorsabb ütemű növekedését a viszonylag alacsony kiinduló színvonal (bázis) is elősegítette, pontosabban a fejlesztési eszközök nagyobb arányú átcsoportosítása nélkül, döntően a lakossági erőforrásokra támaszkodva valósulhatott meg a folyamat. Mindez azonban nem teszi kétséggé azt, hogy valóságos közeledési folyamat valósult meg a vizsgált másfél évtized során a városi és községi települések között.

A településkategóriák közötti közelítés indokoltságát – az általános társadalompolitikai megfontolásokon túl – az a körülmény is mutatja, hogy a társadalmi-gazdasági (foglalkoztatottsági) struktúrát tekintve nemcsak nagyobb térségek szintjén, hanem településkategóriák között is közeledési irányzat érvényesült. Az évtizedekkel korábban kifejezésre jutó strukturális polarizáció – ami a várost az ipari termelés és szolgáltatás, a falut a mezőgazdasági termelés telephelyévé tette, továbbá a népességet ennek megfelelően csoportosította területileg –, ha nem is szűnt meg, jelentősen enyhült. A falvak lakosságának szerkezeti átalakulását különösen elősegítette az, hogy az iparban növekvő számban lekötött munkaerő és népesség nem települt le automatikusan az ipari termelés helyén, hanem jelentős részben megőrizte eredeti lakóhelyét, napi ingázást folytatva a munka- és lakóhely között. Az 1970-es évek közepére a falusi települések népességében is a nem mezőgazdasági foglalkozá-

súak képviselték már a nagyobb hányadot, úgy, hogy a munkásosztály és parasztság közel azonos súlyt ért el, és emelkedett az értelmiségi réteg aránya. A községek lakosságának strukturális átrétegződése, valamint e települések infrastruktúrájának viszonylag gyors ütemű fejlődése azt jelenti, hogy az urbanizációs folyamat többoldalúvá vált, benyomult a falusi településekbe is.

A lakossági források bevonása a nem termelő infrastruktúra fejlesztésébe elősegítette az erre irányuló országos programok teljesítését és túlteljesítését, ugyanakkor jelentős hatást gyakorolt a fejlesztés területi arányaira is. A térben decentralizált és csak meghatározott szűkebb keretek között orientálható fejlesztési eszközök befektetése szélesebbre tárta a települések fejlődésének korábban szűk perspektíváját. A széles alapokon folytatódó településfejlődés és a koncentrált fejlesztésre vonatkozó korábbi, főként a területrendezés oldaláról megnyilvánuló elgondolások között erősödött az ellentmondás. Nyilvánvaló lett, hogy a társadalom- és gazdaságfejlődés anyagi feltételei nem teszik reálissá az olyan stratégiát, ami a települések nagyobb részének visszafejlődését, kisebb hányadának kiemelt fejlesztését valósítja meg, ezzel szemben a nem termelő infrastruktúra térben decentralizált, és ezzel együtt szélesebb települési kör fejlesztésének kedveznek az említett feltételek. Ennek megfelelően fogalmazódott meg az a hosszú távú területfejlesztési cél, amit az alapfokú ellátás, lényegében minden településre kiterjedő, közel egyenletes fejlesztésében jelöltek meg. Ugyanakkor viszont e decentralizált fejlesztési stratégia visszahat az infrastruktúrafejlesztés központi eszközeinek a területi elosztására.

A terület- és településfejlesztés decentralizált modellje a nem anyagi ágak fejlesztése terén összhangban van termelési viszonyainkkal, lehetővé teszi az ellátás, szolgáltatás kiegyensúlyozott területi növekedését, közvetlenül és közvetve is hatást gyakorol a népesség életkörülményeire. Ezek közül – nem térve vissza a korábban már érintett kérdésekre – egyet emelünk ki, mint olyan tényezőt, ami e modellel kölcsönhatásban van: az ingavándor-forgalmat.

Az alapfokú ellátás mint (más közelítésben) a nem termelő infrastruktúra egy részének területileg decentralizált fejlesztése mellett a termelés (elsősorban az ipar), továbbá a közép- és magasabb fokú szolgáltatás területileg továbbra is viszonylag koncentráltan, elsősorban a városokban, illetve az ilyen funkciót ténylegesen vagy potenciálisan ellátó közép- és magasabb fokú központokban fejlődik. Ennek jelentős következménye, hogy a munka- és lakóhelyek települési szintű elkülönülése állandósul, az előbbi a társadalom és gazdaság területi szerkezetének rendszeres vonásává válik. Ezzel együtt az elfogadható feltételek mellett bonyolódó (napi) ingázás is megszűnik rendkívüli jelenség lenni. Mérséklődése helyett a jövőben inkább további kiterjedésére kell számítani.

A településközpontok, amelyek az ipari munkahelyek és a magasabb fokú ellátás intézményeinek túlnyomó hányadát koncentrálják, szolgáltatásaikat a vonzáskörzetet alkotó alacsonyabb kategóriába tartozó településekre is kiterjesztik. A központok megközelítésének feltételei (járatgyakoriság, utazási idő, kényelem) mind a munkahe-

lyek megközelítése, mind pedig az említett szolgáltatások hozzáférhetősége szempontjából motiválják a lakosság életkörülményeit. Ebben a tekintetben is számottevő területi különbségek tapasztalhatók. A nagy anyagi ráfordítások és a körülmények javítására irányuló erőfeszítések ellenére viszonylag kedvezőtlenek a nagyobb centrumok (Budapest, Miskolc stb.) megközelítésének feltételei, elsősorban a kiterjedt vonzaskörzet, a nagy távolságok miatt. Ilyen esetekben fokozott jelentősége van annak – az ingázás távolságának mérséklése mellett –, hogy az alapfokú ellátás magas színvonala hozzájáruljon a relatív hátrányok mérsékléséhez.

IRODALOM

- BARTKE, I.–TOMCSÁNYI, M. (1964): Városaink fejlődése és szerkezeti átalakulása *Valóság* 7 (12): 47–59.
- FÓRIZS, M.–ORLICSEK, J. (1963): Vidéki városaink funkcionális típusai *Földrajzi Értesítő* 12 (2): 167–199.
- TÁVLATI TERVEZÉSI BIZOTTSÁG (1968): Az életszínvonal és az életkörülmények területi szintvonalkülönbségei, ezek múltbéli fejlődési tendenciái. In: *A termelőerők területi elhelyezésének kérdései* Budapest.